

Hervormingsidealen en chaotische machtsstrijd

Nele Beyens, *Overgangspolitiek. De strijd om de macht in Nederland en Frankrijk na de Tweede Wereldoorlog* (Wereldbibliotheek; Amsterdam 2009) ISBN 978 90 284 2308 4, 367 p., prijs: € 22,50

Met deze historische studie, die in mei 2009 als proefschrift aan de Universiteit van Amsterdam is verdedigd, werpt Nele Beyens nieuw licht op de overgangperiode die in Nederland en Frankrijk vlak na de Tweede Wereldoorlog aanbrak. Terwijl de meeste auteurs in de afgelopen zestig jaar geïnteresseerd waren in de uitkomst van de regimewisselingen, concentreert Beyens zich op het concrete proces van de politieke reconstructie. Zij bestudeert de manier waarop politieke en bestuurlijke instituties opnieuw werden vormgegeven, hoe de machtsverhoudingen gewijzigd werden en welke individuen en groeperingen daarbij een rol speelden. Naast deze praktische uitwerking van de wederopbouw analyseert Beyens de politieke hervormingsidealen die eraan ten grondslag lagen. Verder wordt onderzocht hoe deze twee elementen elkaar hebben beïnvloed.

Beyens baseert zich niet alleen op literatuur, maar ook op Nederlandse en Franse archiefstukken, periodieken en overheidspublicaties, waaronder verslagen van parlementaire debatten. Nederland en Frankrijk krijgen daarbij evenveel aandacht. De ontwikkelingen in beide landen worden steeds afwisselend aan de orde gesteld en worden mooi door het chronologisch-thematische betoog heen geweven. Dat stelt Beyens in staat om telkens overeenkomsten en verschillen tussen beide landen aan te duiden en te verklaren. Deze comparatieve blik vergroot zo het begrip van de hervormingsidealen en hun concrete uitwerking.

Hoewel Beyens zich concentreert op de transitieperiode na de bevrijding in 1944/1945, wijdt ze bijna de helft van haar boek aan de voorgeschiedenis. Het eerste deel, over de hervormingsplannen in de jaren dertig, is helaas erg beknopt, maar de oorlogsjaren krijgen gelukkig wel veel aandacht. Het tweede deel behandelt onder andere de concrete voorbereidingen die tijdens de oorlog getroffen werden voor de machtsovername na de bevrijding. Aan bod komen de maatregelen die al snel na de Duitse inval in Nederland en Frankrijk genomen werden door (verzets)organisaties in de bezette gebieden en de regeringen in ballingschap. Beyens bestudeert ook de machtsstrijd tussen de betrokken actoren.

In het tweede deel staat echter het hervormingsstreven centraal. De auteur analyseert de plannen om na de bevrijding tot een verbeterde vorm van democratie te komen en gaat na hoe deze veranderden onder invloed van de oorlogservaringen. Dat is een goede keus geweest, want de naoorlogse reconstructie kan niet goed begrepen worden zonder inzicht in de denkbeelden over democratie uit de voorafgaande jaren. Zo verklaart Beyens het uitblijven van despotische manieren om hervormingen door te voeren na de bevrijding door te wijzen op de herwaardering van democratische procedures tijdens de oorlog, die voortkwam uit slechte ervaringen met de autoritaire bezetter.

Het laatste deel van het proefschrift, dat de eerste jaren na de bevrijding beslaat, is het omvangrijkst. Hoewel de naoorlogse ontwikkeling van hervormingsidealen niet wordt genegeerd, ligt hier de nadruk op de vraag hoe en door wie het machtsvacuüm na de Duitse aftocht werd ingevuld. De machtsstrijd om het tijdelijke bestuur over de bevrijde gebieden

tussen de geallieerden, de verzetsorganisaties en de regeringen in ballingschap werd door de laatsten gewonnen, dankzij doorzettingsvermogen, toeval, afkomst en traditie. De interim-bestuurders lieten grote staatkundige hervormingen over aan de toekomstige parlementen en bereidden daarom de eerste naoorlogse verkiezingen voor. Dit leidde tot discussies over het politieke partijwezen, de kiesprocedure, de taak van het toekomstige parlement, de verhouding tot de toekomstige regering en het tijdstip van verkiezingen. De herstelde politieke partijen speelden daarbij al snel een grote rol, zowel binnen als buiten de tijdelijke vertegenwoordigende organen. Zij lieten zich leiden door staatkundige idealen en machtspolitieke motieven. Met de terugkeer van nationale parlementen en regeringen kwam de verwerkelijking van het hervormingsstreven geheel in handen van de nieuwe volksvertegenwoordigers en ministers. Zij bogen zich over grondwetsherzieningen, zonder veel resultaat.

Opnieuw legt Beyens een verband tussen de hervormingsidealen en de machtsstrijd. Zij onderzoekt hoe de naoorlogse gang van zaken invloed heeft uitgeoefend op de uitkomst van het vernieuwingsstreven. Zo wijt zij het uitblijven van grootschalige hervormingen aan tijdrovende democratische procedures, compromisbereidheid van de dominante politieke partijen en angst om beschuldigd te worden van een ondemocratische houding. De laatste verklaring overtuigt overigens niet. Het idee dat voorstellen om de democratie aan te passen als antidemocratisch zouden worden gezien, veronderstelt dat er rond 1945 consensus bestond over de enige echte invulling van democratie. Dat is echter onwaarschijnlijk, omdat de historische actoren beseften dat democratie een rekbaar begrip was en er verschillende varianten van deze staatsvorm konden worden voorgesteld. Het is opmerkelijk dat Beyens dat over het hoofd ziet, want elders in haar dissertatie heeft ze wel oog voor het polyinterpretabele karakter van het concept 'democratie'.

Ondanks de chaos van de woelige periode die Beyens beschrijft, geeft ze een helder overzicht van de ontwikkeling van het hervormingsstreven en – belangrijker nog – het proces van politieke reconstructie in Nederland en Frankrijk. De keuze voor twee landen en een lange periode betekent dat sommige details van plannen en acties aan het oog worden onttrokken, maar dit minpuntje wordt weggenomen door Beyens' diepgravende, overkoepelende analyse. De meest waardevolle bijdrage van deze dissertatie is dat duidelijk wordt gemaakt hoe de plannen en de praktijk elkaar hebben beïnvloed. Ideeën over democratische vernieuwing hebben enerzijds een stempel gedrukt op de naoorlogse overgangperiode. Anderzijds heeft de machtsstrijd na de oorlog invloed uitgeoefend op de uitkomst van het hervormingsdebat. Beyens toont aan dat men het proces van politieke transitie moet doorzien om greep te krijgen op het politieke krachtenveld waarin de Kamerleden en bewindhebbers na de oorlog weer aan het werk gingen.

Beyens sluit haar proefschrift af met enkele algemene kenmerken van politieke transitieperiodes. Daarmee sluit zij aan bij het onderzoeksproject *Transitional politics. The quest for stability in France and the Netherlands*, waar haar proefschrift deel van uitmaakt en dat geleid wordt door een van haar promotoren, Ido de Haan. Beyens' generaliserende conclusies zijn gebaseerd op comparatief empirisch onderzoek en nauwelijks op algemene theoretische literatuur over overgangperiodes. Daardoor geeft de auteur weliswaar geen veelomvattende theorie over regimewisselingen, maar ze legt toch enkele interessante regelmatigheden bloot. De conclusie dat overgangperiodes vaak chaotisch verlopen, is wellicht niet verrassend, maar het is wel inzichtelijk om te lezen dat daadkrachtige durfals vaak alleen in de eerste

fasen van de overgangperiode succesvol zijn en dat de nationale (parlementaire) traditie en politieke cultuur niet onderschat moeten worden. Zodoende legt Beyens een aantal mechanismen van regimewisselingen bloot. Samen met haar grondige analyse van de Nederlandse en Franse hervormingsidealen en het reconstructieproces en hun onderlinge samenhang heeft dit geresulteerd in een zeer interessant en degelijk historisch werk.

Joris Gijsenbergh

Ups en downs in de betrekkingen tussen de SPD en de PVDA

Marc Drögemöller, *Zwei Schwestern in Europa. Deutsche und niederländische Sozialdemokratie 1945-1990* (Vorwärts-Buch Verlagsgesellschaft; Berlijn 2008) ISBN 3866021399, 385 p., prijs: ca. € 30,-

‘Das moralisch Richtige gewollt zu haben, war ihnen wichtiger, als etwa das Notwendige und mögliche tatsächlich bewirkt zu haben.’ Aldus karakteriseerde Helmut Schmidt in zijn memoires de houding van de Nederlandse sociaaldemocraten. Volgens de Duitse historicus Marc Drögemöller zat de oud-bondskanselier er niet ver naast. *Zwei Schwestern in Europa* is een ingekorte versie van de dissertatie waarop Drögemöller in Munster promoveerde. Het behandelt de relatie tussen de Sozialdemokratische Partei Deutschlands en de Partij van de Arbeid van 1945 tot 1990, dat wil zeggen van het einde van de Tweede Wereldoorlog tot de Duitse hereniging. De nadruk ligt daarbij op de buitenlandse politiek: de Koude Oorlog, de Europese integratie en de toekomst van het verdeelde Duitsland. Het boek is overzichtelijk ingedeeld: na een inleiding over de betrekkingen tussen de twee partijen sinds het einde van de negentiende eeuw volgen vijf hoofdstukken over het herstel van de relaties na 1945, de Koude Oorlog, het begin van de *Ostpolitik* in de jaren zestig, de conflicten over de kernwapens in de jaren zeventig en tachtig en, ten slotte, de Duitse hereniging.

Het knappe van *Zwei Schwestern in Europa* is dat niet duidelijk is of het voor een Duits of een Nederlands publiek is geschreven. Drögemöller is uitstekend ingevoerd in de politieke geschiedenis van de twee landen. Met even groot gemak legt hij uit waarom bijvoorbeeld de PVDA in de jaren vijftig onvoorwaardelijk koos voor de NAVO of hoe de SPD in de jaren zeventig verzeild raakte in het *Radikalenerlass*, de uitsluiting van extremisten als ambtenaar (in Nederland ten onrechte *Berufsverbot* genoemd).

Drögemöller geeft een mooi beeld van de schommelingen in de betrekkingen tussen de twee partijen. Hij laat zien dat die afhankelijk waren van drie zaken: de partijprogramma's, het feit of de partijen al of niet aan de macht waren en de persoonlijke verhoudingen. De houding tegenover de NAVO en de kernwapens is een voorbeeld van de programmatische conjunctuur in de relaties. De PVDA ondersteunde de NAVO in de jaren vijftig en zestig, maar was kritisch in de jaren zeventig en tachtig. De SPD was 'kritisch' in de jaren vijftig en 'trouw' in de jaren zestig en zeventig. Mogelijkheden voor goede samenwerking lagen er vooral in de jaren zestig.

Het patroon in de betrekkingen was constant, vooral in tijden van meningsverschillen: de SPD'ers trachtten hun standpunt uit te leggen, terwijl de PVDA'ers met grote vasthou-